

УДК[378.147:5](477)”19/20”

М. Е. Пісоцька

ПИТАННЯ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ У ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

© Пісоцька М. Е., 2015
<http://orcid.org/0000-0002-8743-7728>
<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.18987>

В статті узагальнені різні погляди науковців на сутність, закономірності, принципи, структуру, види, форми, умови ефективності індивідуалізації та диференціації навчання. Зокрема підкреслюється, що: індивідуалізація навчання це процес спрямований на розвиток індивідуальності; він передбачає відокремлення (виділення) учня (студента) в процесі навчання для урахування притаманних йому індивідуальних особливостей та певну організацію цього процесу (систему індивідуалізованих способів, прийомів взаємообумовлених дій вчителя (викладача) та учнів (студентів) на всіх етапах учбової діяльності). В статті схарактеризовані виділені в психолого-педагогічній літературі: основне та специфічні протиріччя, що виступають джерелом, рушійною силою цього процесу; певні елементи, з яких складається дидактична система індивідуалізації навчання; специфічні закономірності та принципи індивідуалізації навчання, у відповідності із якими будується навчальний процес у вищій школі; різні види, форми, рівні диференціації та індивідуалізації навчання.

Ключові слова: *індивідуалізація навчання, закономірності, принципи, структура, види, форми, умови ефективності індивідуалізації та диференціації навчання.*

Писоцкая М.Э. Вопросы индивидуализации обучения в педагогических исследованиях.

В статье обобщены различные взгляды ученых на сущность, закономерности, принципы, структуру, виды, формы, условия эффективности индивидуализации и дифференциации обучения. В частности подчеркивается, что: индивидуализация обучения это процесс направленный на развитие индивидуальности; он предусматривает отделение (выделение) ученика (студента) в процессе обучения для учета присущих ему индивидуальных особенностей и определенную организацию этого процесса (систему индивидуализированных способов, приемов взаимообусловленных действий учителя (преподавателя) и учеников (студентов) на всех этапах учебной деятельности). В статье охарактеризованы выделенные в психолого-педагогической литературе: основное и специфические противоречия, выступающие источником, движущей силой этого процесса; определенные

элементы, из которых состоит дидактическая система индивидуализации обучения; специфические закономерности и принципы индивидуализация обучения, в соответствии с которыми строится учебный процесс в высшей школе; различные виды, формы, уровни дифференциации и индивидуализации обучения.

Ключевые слова: индивидуализация обучения, закономерности, принципы, структура, виды, формы, условия эффективности индивидуализации и дифференциации обучения.

Pisotska M. E. Questions of teaching individualization in educational research.

The article summarizes different views of scientists on the nature, the laws, principles, structure, types, forms, terms of efficiency of individualization and differentiation of teaching. In particular, it emphasizes that: individualization of teaching is a process aimed at the development of individuality; it provides for the accentuation (emphasizing) of a pupil (student) in the teaching process to take into account the individual inherent characteristics and specific organization of this process (the system of individualized methods, techniques interdependent with the actions of the teacher and pupils (students) at all phases of the teaching activity). The article is dedicated to a characterization of the following concepts, emphasised in the Psychological and Educational literature: the main and specific contradictions, being the source, the driving force of this process; certain elements that make up the didactic system of individualization of teaching; system-creating factors of the individualization of educational activity; specific laws and principles of individualized teaching, in accordance to which, the teaching process in higher education is built; different types, shapes, levels of differentiation and individualization of education.

Key words: individualization of teaching, laws, principles, structure, types, forms, conditions of efficiency of individualization and differentiation of teaching.

Постановка проблеми. Інтеграція української держави в європейське й світове співтовариство та необхідність підняття нашої країни на новий соціальний і економічний рівень вимагає прояву активної життєвої позиції її громадян, їх кваліфікації, максимальної реалізації власних можливостей. Тому забезпечення суспільства висококваліфікованими, творчими спеціалістами, збереження та розвиток їхнього індивідуального потенціалу є одним із завдань сучасної вищої освіти, що передбачає систематичну, послідовну, глибоку професійну підготовку та індивідуалізацію навчально-виховного процесу.

Аналіз попередніх досліджень. У сучасній педагогічній науці проблемі індивідуалізації навчання присвячена значна кількість наукових праць, в яких

розкриваються різні її аспекти: термінологічне поле індивідуалізації навчання (В. Володько, Т. Годованюк, С. Гончаренко, Г. Селевко, П. Сікорський, М. Скрипнік, А. Кірсанов, І. Унт та інші); мета індивідуалізації (В. Володько, В. Гашимова, Н. Жукова, О. Зімовіна, А. Кірсанов, В. Лозова, С. Ніколаєва, М. Солдатенко, І. Унт та інші); закономірності, принципи, структура, умови ефективності індивідуалізації та диференціації навчання (В. Володько, О. Горіна, П. Сікорський, М. Солдатенко та інші); види, форми індивідуалізації та диференціації навчання (А. Бібік, І. Бутузов, М. Віноградова, В. Володько, І. Зверєв, В. Монахов, Н. Ничкало, В. Орлов, І. Осмолівська, П. Сікорський, В. Фірсов, Л. Фрідман, І. Унт, К. Ушаков та інші); критерії вибору особливостей тих хто навчається для їх урахування в процесі індивідуалізації та диференціації (М. Акімова, Ю. Бабанський, Т. Годованюк, І. Дробішева, О. Зімовіна, О. Зманівська, А. Кірсанов, В. Козлова, І. Осмолівська, Є. Рабунський, І. Унт та інші).

Метою статті є узагальнення різних поглядів науковців на сутність, закономірності, принципи, структуру, види, форми, умови ефективності індивідуалізації та диференціації навчання.

Виклад основного матеріалу. Під індивідуалізацією навчання у педагогічних словниках та енциклопедіях розуміється організація навчального процесу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів [7, с. 99], [12, с. 120]. В сучасній дидактичній літературі немає єдиного підходу до трактування поняття «індивідуалізація навчання», визначаючи яке науковці зосереджуються на різних його суттєвих ознаках. Узагальнюючи існуючі визначення можна підкреслити, що індивідуалізація: це процес, що спрямований на розвиток індивідуальності; передбачає відокремлення (виділення) учня (студента) в процесі навчання для урахування притаманних йому індивідуальних особливостей; потребує певну організацію цього процесу (систему індивідуалізованих способів та прийомів взаємообумовлених дій вчителя (викладача) та учнів (студентів) на всіх етапах учбової діяльності).

Оскільки це процес, що поступово ускладнюється, приводить до кількісних і якісних змін в індивідуальності тих хто навчається, в педагогічній літературі (Д. Беленел, Г. Глейзер, М. Данілов, В. Загвязінський, А. Кірсанов, І. Лернер, Є. Рабунський, П. Сікорський, В. Челноков, Г. Щукіна та інші.) виділені основне та специфічні протиріччя індивідуалізації та диференціації навчання,

які виступають джерелом, рушійною силою цього процесу. За М. Даніловим основним протиріччям навчального процесу є протиріччя між учбовими та практичними завданнями, що висувуються в ході навчання та наявним рівнем знань, умінь, розумового розвитку тих хто навчається [3, с. 42]. Як підкреслює А. Кірсанов, в якості підструктури основного протиріччя учбового процесу виступає система зовнішніх та внутрішніх протиріч процесу індивідуалізації навчання, що пов'язані з усіма компонентами учбової діяльності: мотиваційним, змістовним, процесуальним, контрольно-оціночним [5, с. 82]. Ці протиріччя впливають з основного протиріччя, визначаються їм та є умовою його вирішення [5, с. 79]. До зовнішніх протиріч процесу індивідуалізації він відносить протиріччя: між метою діяльності та спрямованістю особистості окремих учнів, їх відношенням до мети; між колективним характером і формою організації учбової роботи та індивідуальним характером засвоєння знань; між урахуванням можливостей середнього учня, що має вираз у складності навчального завдання та потенційними можливостями окремого учня, що обумовлює ступінь суб'єктивної важкості для нього учбового завдання; між зрушеннями в розвитку пізнавальних здібностей окремого учня, що передбачаються метою діяльності та реальними зрушеннями у розвитку пізнавальних здібностей конкретного учня. До внутрішніх протиріч А. Кірсанов відносить, у відповідності із зовнішніми, протиріччя: між прийнятою особистістю учня метою та наявним рівнем знань та розвитку учнів; між прагненням конкретного учня пристосуватися до колективного темпу учбової праці та його індивідуальним темпом просування в навчальній праці; між способом рішення учбового завдання, рівнем продуктивності при даному способі рішення та особливістю конструювання способа рішення учбової задачі окремим учнем, рівнем продуктивності діяльності, що має прояв при цьому; між зрушеннями в розвитку окремого учня та самооцінкою цих зрушень, відношенням до них учня [5, с. 81].

За А. Кірсановим умовами, при яких протиріччя процесу індивідуалізації стають рухливою силою учбової діяльності є: знання реальних учбових можливостей, індивідуальних особливостей учня; чітка постановка мети діяльності та її прийняття кожним учнем; відповідність засобів учбової діяльності її мети; співмірність складності завдань, що висувається перед учнем

та його реальних учбових можливостей; створення оптимальних умов, спрямованих на забезпечення активної учбової діяльності кожного учня на рівні його потенційних можливостей, з урахуванням мети діяльності [5, с. 82-83].

В. Володько, М. Солдатенко підкреслюють, що індивідуалізація навчання є сукупністю елементів, процесів і тенденцій, які створюють певну систему. На їх думку дидактична система індивідуалізації навчання складається з таких елементів: закономірність самостійного (індивідуального) навчання; мета навчання; зміст навчання; принципи (нормативне забезпечення) індивідуального навчання; діяльність студента; діяльність викладача; форми, методи, прийоми та засоби індивідуального навчання; критерії та показники оцінки діяльності студента і викладача; дидактичне середовище [2, с. 96]. Автори зазначають, що цілісність дидактичної системи індивідуалізації навчання забезпечується: зв'язками між елементами, що породжують інтегративні якості, не притаманні кожному зокрема; її зорієнтованістю на розвиток усіх своїх елементів, які забезпечують дієвість системи студент-викладач; тим, що усі елементи дидактичної системи в їх конкретних проявах на кожному етапі індивідуалізації навчання забезпечують активну індивідуальну пізнавальну діяльність студента в досягненні конкретної навчальної мети [2, с. 97-98].

А. Кірсанов визначає такі системоутворюючі фактори індивідуалізації учбової діяльності: найближчі та віддалені цілі; діяльність за допомогою якої відбувається взаємодія елементів процесу; особистість учня. Щодо останнього фактора автор наголошує, що процес індивідуалізації, з одного боку, проходить через особистість, торкаючись її суттєвих боків, удосконалюючи її, з іншого боку, особистість опосередковує всі елементи цього процесу [5, с. 119].

О. Горіна та П. Сікорський виділяють специфічні закономірності та принципи диференційованого навчання у вищих навчальних закладах. До закономірностей вони відносять наступні: продуктивність навчання прямо пропорційна інтелектуальним та фізичним можливостям студентів; продуктивність навчання прямо пропорційна кількості тренувальних вправ, їх інтенсивності; результати засвоєння навчального матеріалу студентами залежать від їх природних задатків і стану розвитку мислення, пам'яті, волі, характеру, рівня працездатності; продуктивність навчання залежить від ступеня адаптованості навчального матеріалу до індивідуальних особливостей

студентів [10, с. 60]. Принципами автори вважають такі положення: врахування реальної загальноосвітньої навченості студентів; професійної спрямованості фундаментальних дисциплін (проведення структурного аналізу взаємодії навчальних дисциплін фундаментального та професійного циклів, організація поглибленого вивчення тих елементів знань фундаментальних дисциплін, які є основою для успішного вивчення дисциплін професійного циклу); динамічно-типологічного групування студентів (організація навчального процесу з кількома гомогенними підгрупами, склад яких змінюється залежно від успіхів студентів у навчанні); дидактичної взаємодії диференціації та інтеграції (оптимальне зменшення навчальних дисциплін (до 5-6), які одночасно вивчаються протягом семестру, з використанням логічної інтеграції навчальних дисциплін, які не входять до циклу дисциплін професійної підготовки, і максимальної диференціації дисциплін циклу професійної підготовки з розрахунком, що обсяг дисципліни буде не меншим 5-6 кредитів) [10, с. 60-63]. На їх думку сформована система загально педагогічних та специфічних принципів диференційованого навчання у ВНЗ дає змогу використовувати диференційований підхід до всіх компонентів навчально-виховного процесу: формування навчальних планів та програм, підготовка навчальних підручників та посібників, матеріалів для реалізації контрольних-оцінювальних функцій, підбір прийомів, методів і засобів навчання [10, с. 63].

Як підкреслює А. Кірсанов, вимогою до здійснення індивідуалізації навчання є не зниження рівня вимог та пристосування до навчальних можливостей учнів, а систематичне й послідовне розширення його пізнавальних можливостей з одночасним підвищенням об'єктивних вимог до учня [6, с. 20].

За думкою В. Володько, М. Солдатенко впровадження дидактичної системи індивідуалізації навчання потребує додержання певних умов: добір студентів на основі науково обґрунтованої тестової системи; науково обґрунтований добір і конструювання змісту навчання, що врахував би і зберігав зміст професійної діяльності; наявність детально розроблених загальних і предметних цілей навчання; наявність альтернативних варіантів фундаментальних курсів і курсів за вибором; наявність достатньо повної науково обґрунтованої професійної моделі; доступна методика самовивчення і вивчення особистості студента; структурування всього змісту навчання у

вигляді завершених предметних модулів; демократизація дидактичного середовища, розвиток системи «суб'єкт – суб'єктних» стосунків; впровадження енергомістких технологій навчання; наявність попередньої фази навчання, спеціальних видів занять та пропедевтичних курсів [2, с. 98-99].

В педагогічній науці розрізняють різні види диференціації та індивідуалізації навчання.

В «Енциклопедії освіти» ці види диференціації трактують таким чином. Внутрішня диференціація передбачає, що навчаючись в одному звичайному класі школярі для засвоєння знань користуються завданнями різного рівня складності та різною мірою допомоги з боку вчителя. При зовнішній диференціації, на підставі виявлення інтересів, навчальних можливостей, навченості тощо, урахування регіональних особливостей, організують навчання учнів у спеціально створених для цього класах (класи вимірювання, вікової норми, прискореного навчання, класи з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів, профільні класи). Навчання в таких класах відбувається за програмами, що суттєво відрізняються від звичайних програм обсягом та складністю навчального матеріалу. Зовнішня диференціація поділяється на рівневу (диференціація за здібностями та успішністю в навчанні) та профільну (диференціація за інтересами та пізнавальними нахилами до майбутньої професії) [14, с. 211]. У «Словнику-довіднику з педагогіки» окрім зовнішньої та внутрішньої диференціації визначають ще елективну диференціацію (надання учням права обирати ряд предметів для вивчення як доповнення до обов'язкових учбових дисциплін) [12, с. 88-89].

За думкою І. Унт, існуючі варіанти індивідуалізації можуть бути підведені під три основні групи: диференціація навчання, тобто групування учнів на основі їх окремих особливостей або комплексів цих особливостей для навчання по декілька різних учбовим планам і (або) програмам; внутрікласна (внутрігрупова) індивідуалізація учбової роботи; проходження учбового курсу в індивідуально різному темпі: або прискорено (акселерація), або сповільнено (ретардація). Автор констатує, що в якості доповнення до цих основних варіантів зустрічаються й різні їх комбінації [13, с. 37-38].

В. Володько, М. Солдатенко вважають, що індивідуалізацію навчання можна об'єднати в два основних напрями та кілька підходів: конструювання навчального змісту, що дає змогу вибрати індивідуально значущу для

професійного становлення програму підготовки і забезпечити її засвоєння індивідуальним темпом (модульне навчання; програмоване навчання; індивідуальне настановне навчання; навчання відповідно до потреб; альтернативне навчання); використання безпосереднього та опосередкованого спілкування педагога із студентами (самостійна робота за індивідуальним планом; взаємонавчання; групове навчання; спільна наукова робота; навчання на робочих місцях чи навчання на відстані; тьюторіал) [2, с. 93].

В. Монахов, В. Орлов, В. Фірсов розуміють під зовнішньою диференціацією створення на основі певних принципів (інтересів, схильностей, здібностей, досягнутих результатів, майбутньої професії) відносно стабільних груп, в яких зміст освіти та вимоги до учнів різняться. При цьому зовнішня диференціація може здійснюватися або в межах селективної (жорсткої) системи (вибір профільного класу або класу з поглибленим вивченням циклу предметів), або в межах елективної (гнучкої) системи (вільний вибір учбових предметів для вивчення на базі інваріантного ядра освіти [8, с. 43]. На їх думку внутрішня диференціація це – різне навчання дітей в достатньо великій групі (класі), підібраній за випадковими ознаками [8, с. 42]. Вона може здійснюватися: або як використання форм та методів навчання, які індивідуальними шляхами, з урахуванням психолого-педагогічних особливостей ведуть учнів до одного й того ж рівня оволодіння програмним матеріалом (диференційований підхід), або як рівнева диференціація (право та можливість учнів, навчаючись за однією програмою, засвоювати її на різних запланованих рівнях не нижче рівня обов'язкових вимог [8, с. 42-43].

П. Сікорський розглядає два різні види індивідуалізації у навчанні: індивідуально-групове навчання (осягнення єдиних програм кожним учнем індивідуально в складі класу) та індивідуалізоване (осягнення кожним учнем індивідуально, але різних програм, адаптованих до їх природних можливостей). При цьому індивідуалізоване навчання він розділяє ще на два види: індивідуалізовано-відокремлене (засвоєння адаптованих програм наодинці) та індивідуалізоване групове (засвоєння адаптованих програм індивідуально, але в складі групи з можливою організацією подальшої фронтальної роботи) [11, с. 136]. Індивідуалізоване навчання автор вважає одним з видів диференційованого навчання [11, с. 138]. Диференціацію навчання автор поділяє: за формами вибору (елективна (вільний, безперешкодний вибір),

селективна (існування штучних перешкод), природо відповідна (інтеграція селективної та елективної форми)) та за формами навчання (індивідуальна, індивідуально-групова, групова) [11, с. 139]. Диференційоване навчання автор трактує як внутрішню диференціацію, а диференціацію навчання як зовнішню диференціацію [11, с. 138]. Диференційоване навчання за П. Сікорським реалізується в трьох формах: індивідуалізованій, індивідуалізовано-груповій, груповій. Диференційоване навчання він поділяє також: залежно від способів формування навчальних груп (гетерогенне та відносно гомогенне); залежно від диференціації змісту навчальних планів та програм (концентричне (якщо ускладнення змісту здійснюється в межах усталених програм), рівневе (якщо утруднення змісту досягається доповненням навчальних програм додатковим навчальним матеріалом) і профільне (що передбачає вивчення предметів профільного циклу)) [11, с. 141-142].

І. Осмоловська вживає поняття види, рівні, форми диференціації. З огляду на те, що кожна окрема індивідуально-типологічна особливість або поєднання особливостей учнів може бути джерелом безлічі проявів індивідуалізації і диференціація навчання на різних рівнях педагогічної системи, І. Осмоловська будь-який такий прояв називає формою індивідуалізації і диференціації навчання [8, с. 48-53]. Сукупність форм, об'єднаних за головною ознакою, що лежить в їх основі, автор називає видом індивідуалізації і диференціації навчання. Вона підкреслює, що види диференціації визначаються у відповідності з підставами диференціації (індивідуально-особистісними та соціальними), тобто тими індивідуально-типологічними особливостями учнів, які в даному випадку враховуються [8, с. 46]. Під рівнем реалізації індивідуалізації і диференціація навчання І. Осмоловська розуміє рівень педагогічної системи, на якому вирішуються питання індивідуалізації та диференціації навчання. Вона виділяє: рівень класу (внутрікласна диференціація), рівень школи, рівень освітньої системи (зовнішня диференціація) [8, с. 47-48]. Н. Волкова називає ці рівні: мікрорівень, мезорівень і макрорівень [1, с. 360].

Відповідно до цього погляду, у психолого-педагогічній літературі наводять наступні види індивідуалізації і диференціація навчання: за психофізіологічними особливостями, за навченістю, за спеціальними здібностями, за інтересами, схильностями, за професійними орієнтаціями, за

етнокультурними особливостями, за відношенням до релігії (І. Осмоловська) [8, с. 49]; за здібностями, за недостатністю здібностей, за майбутньою професією, за інтересами, за талантами учнів (Н. Волкова) [1, с. 359]; за характером індивідуально-психологічних особливостей; за способом організації пізнавальної діяльності учнів (фронтальне, групове, індивідуальне); за елементами системи керування учбовим процесом (змістом, формами, методами, засобами навчання) (Д. Байсалов, Л. Белоновська, Г. Глейзер) [4, с. 11-12].

Висновки. Таким чином в педагогічній літературі при розгляді індивідуалізації навчання підкреслюється, що: це процес спрямований на розвиток індивідуальності; він передбачає відокремлення (виділення) учня (студента) в процесі навчання для урахування притаманних йому індивідуальних особливостей та певну організацію цього процесу (систему індивідуалізованих способів, прийомів взаємообумовлених дій вчителя (викладача) та учнів (студентів) на всіх етапах учбової діяльності); джерелом, рушійною силою цього процесу виступають основне та специфічні протиріччя; дидактична система індивідуалізації навчання складається з певних елементів; індивідуалізація навчання будується у відповідності із специфічними закономірностями та принципами; розрізняють різні види, форми, рівні диференціації та індивідуалізації навчання.

Література

1. Волкова Н. П. Педагогіка : посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н. П. Волкова. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 576 с.
2. Володько В. М. Солдатенко М. М. Індивідуалізація навчання студентів / В. М. Володько, М. М. Солдатенко // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 3. – С. 91-99.
3. Данилов М. А. Процесс обучения в советской школе / М. А. Данилов. – М. : Учпедгиз, 1960. – 299 с.
4. Индивидуализация и дифференциация обуения в вечерней школе : пособие для работников веч. (смен.) шк. / Д. У. Байсалов, Л. Н. Белоновская, Г. Д. Глейзер и др. ; под ред Г. Д. Глейзера. – М. : Просвещение, 1985. – 143 с.
5. Кирсанов А. А. Индивидуализация учебной деятельности как педагогическая проблема. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1982. – 224 с.

6. Кирсанов А. А. Исходные методические и теоретические предпосылки исследования проблемы индивидуализации и дифференциации обучения / А. А. Кирсанов // Проблема индивидуализации и дифференциации обучения: сборник статей. – Казань : Ученые записки казанского пединститута, 1978. – Вып. 188. – С. 3-31.
7. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Словарь по педагогике / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – Москва : ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д : Издательский центр «МарТ», 2005. – 448 с.
8. Монахов В. М., Орлов В. А., Фирсов В. В. Дифференциация обучения в средней школе / В. М. Монахов, В. А. Орлов, В. В. Фирсов // Педагогика. – 1990. – № 8. – С. 42-47.
9. Осмоловская И. М. Дифференциация процесса обучения в современной школе : учеб. пособие. / И. М. Осмоловская. – М. : Издательство Московского психолого-социального института ; Воронеж : Издательство НПО «МОДЭК», 2004. – 176 с. – (Серия «Библиотека педагога-практика»).
10. Сікорський П., Горіна О. Сутність та принципи диференційованого підходу в навчанні студентів / П. Сікорський, О. Горіна. // Вища школа. – 2007. – № 5. – С. 55-63.
11. Сікорський П. І. Теоретико-методологічні основи диференційованого навчання / П. І. Сікорський. – Львів : Каменяр, 1998. – 196 с.
12. Словарь-справочник по педагогике / авт. – сост. В. А. Мижериков ; под общ. ред. П. И. Пидкасистого. – М. : ТЦ Сфера, 2004. – 448 с.
13. Унт И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения / И. Э. Унт. – М. : Педагогика, 1990. – 192 с.
14. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.